

A NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZKONFERENCIA ELŐADÁSAI

Szerkesztette:

BEKE MARGIT és BÁRDOS ISTVÁN

MAGYAROK KELET ÉS NYUGAT METSZÉSVONALÁN

különínyomat

Esztergom

1994.

április 13–15.

NÁNDOR FÜLÖP: *Eger szerepe a középkori magyar, görög-keleti és latin kultúrák között.* [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rites Culture.] In: BEKE MARGIT — BÁRDOS ISTVÁN [Ed.], *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. A nemzetközi történeti konferencia előadása.* [Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994.] Esztergom, 1994. 297–308.

EGER SZEREPE A KÁRPÁTALJAI RUSZIN, GÖRÖG KATOLIKUS KULTÚRÁBAN

Gárdonyi Gézáéknak köszönhetően már gyermekkorunktól fogva lelkünkben él a törökkel hősiesszen küzdő Eger képe. Ám a városban tett séták, egri kirándulások alkalmával nemcsak a vár kazamatáival, hanem a barokk városközponttal, a Közép-Európában egyedülálló minorita templommal is megismerkedhetünk, s ez a környezet sugározza felénk azt a tizenharmadik századi egri szellemiséget, amikor országosan ható, a fővárossal szinte egyenrangú kulturális központtá emelkedett Eger.¹

A XVIII. századi Eger elsősorban a Kelet-Felvidék és Kárpátalja, de a történelmi Magyarország más régiói felé is közvetítette az európai kultúrát, ahogyan bécsből, a testőrök közvetítésével a magyar kultúra éppen meginduló vérkeringése magába szívta a kor Európájának szellemét. Egerben hasonló szerepe az ott tanuló görög katolikus papnövevényeknek volt, amely természetesen különbözött a bécsi magyar értelmiség szerepétől annyiban, amennyiben ezt az egyházi környezet és a katolikus szellemiség meghatározta. Ez a katolikus szellemiségű kulturális élet egyben a nemzeti érzület és az anyanyelvi kultúra ápolásával tizenharmadik századi irodalmi életünk meghatározó tényezője.² Sőt, a korabeli európai szellemiséget reprezentáló művek, így különösen az olasz felvilágosodás gondolkodóinak munkái, az *Eszterházy Károly alapította biblíntekniban*, valamint a kanonokok magángyűjteményeiben jelentős számú könyvvel voltak képviselve.³

1 A tértől kitérve utáni művészi fejlődést jellemző, hogy a XVIII. század folyamán több, mint kétszázessre emelkedett a város lakossága. – BREZNAJ László: Eger a XVIII. században. I–II. 1903–1934. (A népességi adatok: I. 304. 78–80); – 5000 évről: Eger története 1526–1854-ig. in: DERLÉNYI Dezső: VÖLT Pál (szerk.): Heves megye műemlékei. II. 1972. 17–33. (A községi: 28–33); – NAGY János: Eger története. 1978. 161–267.; VÖLT Pál: Eger város műemlékei. in: DERLÉNYI VÖLT 1972. 185–401.

2 BITSKEY István: Székely-Fehér, az irodalmi mecenés. in: SZALDAR József-TARNAI Andor (szerk.): Irodalom és felvilágosodás. 1974. 303–363. LŐRINC István: Eger és a felvilágosodás. = Irodalomtörténet. 18. (1966.) II. 409–423.

3 BITSKEY István: Andrásvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben. = Magyar Könyvszemle. 90. (1974.) 3–4. 325–332. Uik Janzeniusus és utódai. Az egri püspöki könyvtár anyaga a felvilágosodás korszakában. = Magyar Könyvszemle 98. (1982.) 1. 40–67. Uik: Glanzenszno ed. utok. in: II. macedale simlino della biblioteca vescovile di Eger nel 1780. in: Illuminismo. KÖPECCZ, Béla-SÁRKÓZI Péter (ed.): Venezia, Italia, Ungheria fra Austria e Illuminismo. 1982. 225–234.

Idézzük fel vázlatosan, témánk szempontjából ezt a tizenharmadik századi szellemi pezsgést. Fontos szerepet játszott Eger életében a jezsuita iskolai szín-
[ját]s papnevelő intézet alapítója, *Telekesy István* (1633–1715, egri püspök 1699–1715) az egri gimnázium növendékeinek pályatételt tűzött ki olyan dráma írására, amely Eger várának 1552. évi ostromát örökíti meg. Az előadásra nemcsak maga ment el, hanem a váci püspököt is meghívta. *Barkóczy Ferenc* pedig (1710–1765, egri püspök 1744–1761.) saját palotájában játszotta el Faludi Ferenc drámáját, a *Constantinus Porphyrogenetust*.⁴

A gimnázium diákjai között több tucat görög katolikus növendéket találunk, akik a filozófiai osztályokat itt végezték el, majd Ungvárra, illetve Nagyszombatban folytatták teológiai tanulmányaikat. Pontosabban, ők annak a kétéves bölcséleti kurzusnak voltak a diákjai, amelyet *Barkóczy Ferenc* 1754-ben alapított, széleskörű oktatási reformjának keretében. A bölcséleti kurzus a Jogliceum épületében nyert elhelyezést, bár a gimnázium felsőbb fokozatát alkotta. Rövid megszakításoktól eltekintve a kassai királyi tankurületi főigazgató hatáskörébe tartozott 1850-ig.⁵

A korábbi szakirodalom csak a papnevelő intézet, illetve a Jogliceum görög katolikus hallgatóiról tudott. A bölcséleti kurzus diákjaival számuk növekszik; sőt várható, hogy a levéltári anyagok további kutatása során az alsóbb gimnáziumi osztályok növendékei között is akad egy-két görög katolikus vallású. Ez azért is fontos, mert a papnövendékek esetében vissza-visszatérő probléma volt az „ellatinosítás”, vagyis az hogy a keleti szertartású kárpátaljai gyökerű növendékeket a római liturgia, s a „latin gondolkodás”, a római katolicizmus szellemében tanították. A görög katolikusok egyik „védekezési módja” az úgynevezett „ellatinosítás” ellen az volt, hogy a már önálló gondolkodásra képes, 16–17 éves ifjak a filozófiai osztályokban elsajátították az Egerben magas színvonalon képviselt európai műveltséget, majd hazamentek a görög katolikus teológusokra, – Erre az alábbiakban még visszatérünk. Itt annyit jelzünk, hogy az újabb levéltári vizsgálatok nem ezt az egyoldalú képet igazolják.

Meg kell említenünk az egri orvosi iskolát, az 1769-ben felállított *Schola Medicinalis*t. Amikor még egész vármegyék nélkülöztük a megfelelően képzett orvost, *Barkóczy püspök* a Bolognában végzett szakembert, *Markhot Ferencet* hívja

⁴ Lásd a 2. jegyzet valamint SZEMRECSÁNYI Miklós: Eger művészetéről. 1947. 63–88., 95–144. BREZSNAY Imre: Eger műveltségéről. 1926. 110–190. 24. [Jegyzet] – *Telekesy* nevét rövid s sel helyes írási. az elterjedt *Telekesy* hibás! Lásd CSANÁDY László: *Telekesy István*. 1912. SZABADY Béla: *Telekesy István egri püspök, a győli egyházmegye történetfeje*. 1941.

⁵ NAGY Béni: Az egri főgimnázium története. in A ciszterci rend legát Karli. Főgimnáziumának értesítője az 1913–1914. évről. 1914. 3. 271. Az intézmény kiművelni feldolgozó korábbi munkái jegyzéke: III. 3. a bölcséleti kurzusról: 245–246. Ez márból még LUDVIGY László: *Az egri érsek jogliceum története (1740–1896.)* 1896. 103–109.

ptet, 1.

SÁNDOR HALVÁNYI: *Eger szerepe a kárpátaljai rusz, görög katolikus kultúrában.* [‘The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rusyn Culture.’] In: BIKI Margit — HALVÁNYI Sándor [Ed.], *Székelyek Kelet és Nyugat találkozási pontján. A nemzetközi történelmi-nyelvtudományi konferencia előadásai.* [‘Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Ezergeton, May 1994.’.] Ezergeton, 1994. 297–308.

meg az egeri kórház vezetésére 1758-ban. *Markhot* a járványok ellen a nép higiénés szokásainak javításával küzd, a már akkor híres Eger környéki gyógyvizek vegyelemzésével, illetve ásványtani kutatásaival pedig a tizenharmadik században rohamos fejlődésnek induló kémia hazai színvonalát emeli. Sajnos, az udvartól a doktori képesítés jogát csak Bécs és Nagyszombat kapta meg, bár Nagyszombatban gyógyintézet nem lévén, a demonstráció feltételei nem álltak fenn.⁶ Az orvosi kar a felállítandó egyetem része lett volna.

Ám nemcsak az orvosképzés, hanem az egeri egyetem terve sem válhatott valóra. Jóllehet Barkóczy maga volt a terv szülőatyja, az esztergomi prímási székből már nem támogatta utódjának, *Eszterházy Károlynak* egyetem alapítási törekvéseit.⁷ Ennek története szélesebb körben ismert; itt csak annyit szükséges megjegyeznünk, hogy az egyetemi célokra szánt épületben működő Jogliceum, illetve a huszonháromezer kötetes könyvtár – amelynek bicentenáriuma 1992 decemberében a magyar könyvszerető társadalom országos eseménye volt⁸ –, továbbá az 1994-ben már háromszáz éves gimnázium révén Eger még egyetem nélkül is kifejezheti az említett kultúráközvetítő szerepét. A kérdés számunkra ez: *kiknek, mely rétegek számára tette, és milyen szellemiséget adott át?* Mint jeleztük, a választ a görög katolikus, főként a kárpátaljai értelmiség vonatkozásában keressük.⁹

Az Eger történetében mérföldkövet jelentő Eszterházy Károly (1725–1799., egeri püspök 1761–1799.) püspökségének idejére esett a *munkácsi görög katolikus egyházmegye felállítása*. Eger és Munkács között azóta folytak viták, amióta *Jaku-*

6 RINGELHANN Béla–SOÓS Imre: Az egeri Megyei Kórház elővárnak vázlatos története az 1726–1950. években. In: RINGELHANN Béla (szerk.): *Emlékkönyv az egeri Megyei Kórház lezárulásának 10. évfordulójára*. [1960] 7–32. Újkiadás: *Adatok az egeri nevű iskoláról, kezdeményezőikről és tanáráról. Markhot Ferencet emlékeztetőül. Commemorative notes on the Bicentenary of the Historical Medicine of Hungary*. 27. (1963.) 129–138.

7 SOÓS Imre: Az egeri egyetem felállításának terve (1736–1777). *Az Egeri Egyházközség Főiskolái Tudományosi Közleményei*, 5. (1967.) 303–321. Az intézmény történetéről: UDVARDY S. Jegyzet.

8 ANTALÓCZI Lajos (szerk.): *Kétszáz éves az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár*. 1993. 17–49., 79–87.; BITSKEY István: *Római hitások a barokk kori magyarországi főpapi könyvtárakban*. In: ANTALÓCZY 83–92.; BOSÁK Mándula: *Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században*. In: ANTALÓCZY 159–164.

9 Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár vonatkozásában a görög katolikusok önmegnevezése FÖLDVÁRI Sándor: *Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár círáll és glagolita nyomatványainak könyv- és könyvtári-történelmi kérdései*. 6. Prövenienca. In: FÖLDVÁRI Sándor–OTTOZI Eszter: *Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár círáll és glagolita könyveivel*. 1992. XVII–XVIII., XXXII–XXXIV. – FÖLDVÁRI Sándor: *Adalékok az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár círáll és glagolita nyomatványainak provenienca-kérdéséhez*. = *Magyar Könyvszemle*. 108. (1992.) 2. 169–173. – Utóhátról: *Antal és a magyarországi círáll könyvtárszat*. In: UDVARDY István (szerk.): *100 év a Antai Emlékkönyv*. 1993. 295–300.

... nem kevés kiemelt! Nyomtatásban.

SÁNDOR FÖLDVÁRI: *Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rumania Culture*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rumania Culture.] In: BROSI MARGIT – HÁRNOS ISTVÁN (Ed.), *Magyarok Kelet és Nyugat között: emlékek. A nemzetközi történetelméleti konferencia előadásai. [Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994.]* Esztergom, 1994. 297–308.

sich György egri püspök kezébe 1646. április 24-én Ungvárott 63 keleti szertartású (ortodox) pap letette a katolikus hitvallást. Ez volt az ún. *ungvári únió*, amely a görög katolikus egyház kezdetét jelentette hazánkban, egyúttal a több, mint évszázados vitát, amely akörül folyt: felsőbb hatósága-e a munkácsi görög katolikusoknak az egri római katolikus püspök? Az Eger – Munkács juriszdkciós vita 1771-ben zárult le, amikor XIV. Kelemen pápa felállította a munkácsi görög katolikus egyházmegyét. A juriszdkció feletti disputák árnyékában kissé elhalványult az a tény, hogy Eger a tizenharmadik század folyamán az „Európa néző ablakot” jelentette ennek a területnek.¹⁰

Mivel Munkácson még a tizenharmadik század derekán sem volt megoldott a papképzés, és a későbbiekben is csak részben vált azzá¹¹ – a kárpátaljai görög katolikusok számára Nagyszombat, Bécs, Eger és Nagyvárad, valamint Lemberg jelentette a felsőfokú teológiai képzés lehetőségét.¹² *Mária Terézia* 1754-től kezdve évi 1200 forintnyi segílyt utalt az egri szemináriumnak, hat munkácsi egyházmegyes papnövendék neveltetési költségeinek fedezésére. (A helyek közül négy ruszin, kettő pedig román ajkú teológushallgatót illett.)¹³ – Akkor is kerültek Egerbe kárpátaljai papnövendékek, amikor a kassai Kisdiánon Egerbe költözött, mivel ennek bizánci rítusú hallgatói is voltak.¹⁴

Problemátikus a görög katolikusok bizánci szertartásra, illetve egyházi szláv nyelvre való oktatása. Ezek hiányában ugyanis a saját liturgiájukat és annak nyelvét kellőképpen nem ismerhették, a római katolikus szertartást és a latin nyelvet viszont igen, – az egri növendékek „ellatinosításáról” hangzatosított

10 Az ungvári únió monográfiás lelkérgőzője: LACRO: Michael: *Unio Unioensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Romae, 1955. (Orientalia Christiana Analecta, 143.) – A könyv főműveinek mellől: LV The Union of Unioensis Slovak Studies. VL Historica 4. (1966.) 7-190. UG: Die Unionsverträge Ostbüchliche Studien 8. (1939.) 1. 3-39. Az egyházmegye felállításáról PEKAR, Antonius II.: De erectione tamplae eparchiae Munkacsensis (anno 1771). Roma, 1786. (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, Ser. I. Sec. I. Vol. VII.) – Az únió kulturális átalakításáról MEDVE Zoltán: Az uniósi egyház helye Kárpátalja művelődésében. in BARDOS István-BEKE Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1991. 231-235. A terület és ruszin lakosságának műveltségviszonyairól (a magyarok részéről) néhol elképedőnek tartva: *Isztvánffy János* (szerk.): BÖNKALÓ Sándor. A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. 1935. 16-36. UG: A szlávok (ruszinok) [1943] 202-216.

11 Nem érthetők egyet BÖNKALÓ Sándor megállapításával: „Az ungvári papnövelő intézet minélíg azun a magas fokán állni-egyetlen az ország római katolikus szemináriumai.” BÖNKALÓ, [1940] 115. Az 1776-ban felállított intézetnél nem tekinthetjük pontos színtonalúnak az isztvánfyi nagyszombati, budai vagy éppen egri szemináriumokkal. A papképzés jöttön adott tevékenysége. BÖNKALÓ Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. 1909. 759-772. „A papnevelés és a elkészendő papság hallgatni állapottának tettenéte.”

12 MEDVE Zoltán: *Művelődési tevékenység az uniósi egyház körében*, in VARNAGY Elemér (szerk.): *Keresztény Pszichológia Nyári Egyetem*, Pécs, 1992. 87-99. UG: *Raffayka v. processe stanovjenia nacii v kárpátaljsch rusynov*. in GADÁNYI Károly (szerk.): *III. Nemzetközi Szlavisztikai Napok* 1988. 337-344. Lásd még a 18. 64-69. jegyzet!

13 BINCZY László: A magyarországi képzés története Mária Terézia korában. 1. 1899. 168-169. BÖNKALÓ: 1909. (1) jegyzet), 3. h.

14 BÖZSIK Péter: Az egri papnevelés története a XVIII. században. 1786-ig. 1910. 117-118.

LÉVÉNY:

SÁNDOR FÜLDYÁK: *Egri szempont a kárpátaljai ruszin, görög katolikus lelkérgőzről*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rusyn Culture.] In: BEKE Margit – BARDOS István (Eds.), *Magyarok Élet és Nyelvi megismeréséről. A nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. [Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994th.] Esztergom, 1994. 297-308.

munkácsi vádak nem lehettek alaptalanok. Az irodalom egyetlen tanárt ismer, aki a „görög szertartások”, illetve a „rathén és oláh nyelv” oktatója volt Egerben: *Habina Lukács*.¹⁵

Születéséről keveset tudunk; egy *Mihály nevű hajdú* fiaként, valószínűleg Vargányban látta meg a napvilágot.¹⁶ Bizonyos, hogy 1748-tól 1750-ig Nagyszombatban tanul.¹⁷ A nagyszombati jezsuita teológián már a XVII. század végétől tanultak a kárpátaljai görög katolikus papnövendékek. Költségeiket a *Jány – Lipót alapítvány* viseli, amely *Kollonich Lipót hercegprímás* buzgóságának és bőkezűségének eredményeként jöhetett létre.¹⁸ Kollonich bíboros az udvar és a katolikus egyház odaadó híveként rendkívül sokat tett a birodalom szláv ajkú, bizánci szertartású lakosságának „megtérítése”, katolikussá tétele érdekében – miközben az egyházi únió elősegítésével a szláv ajkú népek művelődését, anyanyelvi kultúrájának megteremtését segítette elő.¹⁹ A Nagyszombatban végzett papok közül került ki a tizenhetedik századi munkácsi püspökök nagy generációja: *Olsavszky Mihály*, *Mánuel*, *Bradics János*, *Bacsinszky András*, valamint az egyházmegye vezető értelmisége. Az ő érdemük, hogy a század második felében már beszélhetünk iskolázott papsággal sajátos nyelvezeri kancelláriai írásbeliséggel, s körvonalazott identitástudattal rendelkező kárpátaljai görög katolikus etnikumról.²⁰ Ehhez a nagyszombati képzettségű réteghez tartozott *Habina Lukács* is.

1751. február 13-án Olsavszky püspök felszenteli, majd 1751-től 1769-ig a zempléni megyei *Homonnán* találjuk.²¹ Itt a zempléni főesperességgig emelkedett, miközben egyre élesebb ellentétbe került a munkácsi egyházi vezetéssel – párhuzamosan egyre közelebb kerülvén az egri püspöki udvarhoz. A nyílt kenyér-

15 DOZSIK 142–143, 2012 – Egyedül KANDORA Károly ígéri fel arra, hogy Habina halála után, Ottó Ferenc stadionum profectus vezetésével ki „a görög rita professzorok” 1755 május 9-án. Jegyzetvi jelölés az Egri Egyházközséggel Könyvtár barokkban rendezés alatt. Dr. Antalfi Gy. Lajos igazgatónak itt híveitük ki közreműködését a Károlyi-hercegek korszakánakra.

16 BENDÁSZ István *Életrajzaiban* maradt eddigigébe a munkácsi Püspök Levéltár 1791, 1748, 1749, 1775, 1784, 1791, 1792 és 1806. évi leíratos schematikus anyag alapján. „A szerényebb BENDÁSZ M. j. Mihály az egri kat. Munkácsi Püspök Levéltár anyagának szerkesztése a tizenedik századi történelmi várművek felosztásával vált. BENDÁSZ István katonák felmaradt katonaság beosztása – beosztású jellegű. Itt híveitük ki közreműködését Bendics István görög kat. Püspök felkutatás, amely a hercegek felkutatására a munkácsi lehetőséget a szerzőnek messzevidéken biztosítja.

17 HODINKA Antal: *Papnövendékek Nagyszombatban 1711 és 1769-ig*. Zsig. Hírml. I. (1961) II. 18–30, 1748. Habina Lukács rússul írta. (Levele 1750. május 14. Habina Lukács hercegprímás felé.)

18 A Jány-Lipót alapítványról: ENYEDI Gy. (szerk.): *1799–1800. évi évszám*. 745–746.

19 MAJER, Joseph: *St. János és Lipót hercegprímás*. *Erzsébeti Kir. Magyar Kir. 1897*. 265–266, 269–303.

20 Az etnikum elnevezéséről: BUNKÁLY István: *Kárpátok, magyarok, oroszok, románok, ukránok*. *Lélekvár*. 7. (1999) 292–295. LDVARI István: *Rasszok a XVII. században*. 1992. 15–34; Az etnikai identifikációról: MAGYAR, Paul Robert: *The Language Question Among the Subcarpathian Rumyns*. 1987. valamint MELVE. 1988. 112. egyzet.

21 BENDÁSZ István: *Habina Lukács – életrajzi vázlat*. 16. egyzet.

L fe-
lben

9 MP

törésre akkor került sor, amikor 1764-ben Olsavszky püspök a munkácsi egyházmegye kanonizálása érdekében Mária Terézia királynőhöz követségbe küldte unokaöccsét, Bradács Jánost.²²

A követség utazásának terheit az egyházmegye papsága viselte. Ez ellen *Habina Lukács* tiltakozó gyűlést hívott össze Homonnán, ahol a megjelentek a királynőhöz intézett felirat szövegében állapodtak meg. Ennek főbb gondolatai:

- *Bradács* a saját utódlását kívánta a követséggel biztosítani, nem a munkácsi papság érdekeit képviselte;
- *Olsavszky* asszisztált unokaöccse önműs érdekeit előmozdító bécsi utazásához, körlevélben kötelezve a papságot a költségek viselésére – tehát alkalmatlan a rituális püspöki méltóságra;
- az Egerben *Barkóczy* bizalmasává vált *Richwaldszky Györgyöt* javasolja a munkácsi rituális püspöki székbe, akét *Barkóczy* magával vitt Esztergomba is, ahol a prímás oldalkanonoka lett;
- a szűkös anyagi helyzetben lévő munkácsi klerusnak inkább az *iskoláztatásra, az alapfokú képzésre* kellene fordítania minden rendelkezésre álló pénzt, semmint az egyedül Bradács karrierjét szolgáló drága bécsi utazásra.²³

Figyeljük meg, hogy *Habina* már ekkor fel kívánja karolni a görög katolikus iskoláztatás ügyét – amikor tehát később Egerben a papnövendékek tanára lett, igyekszik olyan kultúrált egyházi értelmiséget képezni, amely a népet is műveltebbé képes tenni. Nem helyénvaló tehát egri pályafutását egyértelműen egy renegát helyezkedésüként felfogni, amint tette azt a görög katolikus szakirodalomban például *Zsátkovics Kálmán György* a századelőn.²⁴ A másik figyelemre méltó momentum, hogy azt a római katolikus *Richwaldszky kanonokot* ajánlja a munkácsi püspöki székbe, akinek a jelenlegi ismereteink szerint semmilyen görög katolikus kapcsolata nem volt, és nem is foglalkozott Egerben ilyen ügyekkel.²⁵ A magunk részéről azt a magyarázatot fogadhatjuk el, hogy az ugyancsak Nagyszombatban (de nem Habinával egyidőben) végzett *Richwaldszky* valamilyen okból élvezte annak a templón megyei, műveltebb és előkelőbb görög katolikus papi rétegnek a rokonszenvét, amely a munkácsi egyházi vezetés ellenében többször felsorakozott *Habina* mögött.

22 DULSKOVIC, Jovan: Istorija Beča ugro-ruskih III. 1877. 172–174. HOORINKA: 1909. (II. jrg.) 606–607.

23 DULSKOVIC, III. 173. a *Habina* által egybehívott homonnai gyűlés időpontja 1765. április 15-én teszi, forrásjegyzékkel együtt. – *Habina* minőségileg Olsavszky püspökről: „hanczuit, non episcopus, kujon, subileus, porcos debussis paszere et non episcopus esse, cui est episcopus et non anhi.” Idézi ZSÁTKOVICS Kálmán György: Az egri befolyás és az ellene vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történetében. = Századok, 15. (1884.) 680–696., 766–786., 839–877. i. h.: 849.

24 ZSÁTKOVICS: Munkácsi egyházmegyei ívek az egri papnövendékekre. = Görög Katolikus Szemle 1910. 315–320.

25 BOROVI Mária: A XVIII. századi magyar egyházmegye-szervezés ismeretlenje, *Richwaldszky György*. = Vigilia, 1967. (57–160).

SÁNDOR FÓRNYAI: *Egri szerepe a Adyvárosi szék, görög katolikus klerikális*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rulyan Culture.] In FEKE Margit – HÁRIZSI István (Ed.), *Magyarok Kései és Nyugat-magyarországiak. A magyarországi ábrándvilágok közötti találkozás*. [Hungarians on the Lines of Interaction between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994th.] Esztergom, 1994. 297–308.

Amikor Bradács János lett a munkácsi rituális püspök, ill. apostoli vikárius (1732–1772., püspök 1767–68), majd az önállóvá vált munkácsi egyházmegye első teljes jogú püspöke (1771–1772.), az első intézkedései közé tartozott Habina Lukács elzáratása. Habina a zárjai büntönbüntetés elől Egerbe menekült, ahol hamarosan az ott tanuló görög katolikus papnövendékek tanárává nyert kinevezést.²⁶ Amint már utaltunk rá, évente hat görög katolikus alumnus számára volt hely Egerben. Ezeket a helyeket egyébként nem mindig töltötték be teljes számban, mivel az Eger ellenes érzület folytán vonakodott a munkácsi vezetés oda teológushallgatókat küldeni. Egy alkalommal mind a hat növendék megszökött; éjszaka lepedőikből csavart hágesón leereszkedtek a mai Foglár u. 6. alatti monumentális épület második emeletéről, és gyalog Ungvárra mentek. (A munkácsi püspök ugyanis Ungvárról székelt.) *Bacsinszky András*, a munkácsi egyházmegye akkori főpásztora a lemerbergi teológiára küldte a szökevényeket, a helyüket Egerben nem töltötte be.²⁷ Ám éppen Bacsinszky püspök 1805. évi körleveléből értesülünk arról, hogy - Hécs, Lemberg, Nagyszombat, Nagyvárád, Pest mellett - Egerben is tanulnak alumnusok.²⁸ Annak megállapítása, hogy mikor, hányan tanultak ott, és mikor szűnt meg Eger szerepe a görög katolikus papképzésben, a további kutatások feladata.

Az Egerben végzett papok legtöbbje magasabb egyházi tisztségükbe emelkedett, így például: *Pászti János nagypüspök, Boksay János, Ivánszó Demeter, Gáll Mátyás és Omcsay Mihály kanonokok, tonálkó Készegly György gimnáziumi tanár* és mások.²⁹ Így megállapíthatjuk, hogy Eger szerepe Nagyszombatéval vetekszik; a munkácsi görög katolikus klérus magasabb műveltségű, egyházát a nagyobb hozzáértést kívánó állásokban is szolgálni tudó, a római katolikus klérussal egyszinten álló rétegének képzésében bár ellentmondásos, de vitán felül eredményes szerepet töltött be. A korábbi kép egyoldalúságához hozzájárult, hogy az Egri Főegyházmegyei Levéltár anyagai vagy nem voltak hozzáférhetőek a

26 1769. október 20-án Egri Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban EEL), Archivum Vetus, Protocollum Consistorii 1768–1769, 1041.

27 PINÁCZY-nál névesen Nagyszombatba küldte. Lásd: HOJENKA: 1909 (II. kötet), 606–607.; – ZSÁTKOVICS: 1884. III. 1010. (24. jegyzet)

28 Bacsinszky András görög katolikus püspök 1805. május 25-én Ungvárról kelt közelevelé szerint „az ellenkező irányban százharmincz klerikus” fog felsőfokú tanulmányokat folytatni „részt az ungvári, részt a nagyszombati, részint az egri [E], részint a pesti szemináriumban.” Lásd: SLEPECKI, Andrii: Mukaciv'kyj jerótop Andrii Feodorovic Bacsinszky to joho p'radannja. Sbornik Muzeya L'krajinkeij Kultury vs Svitlenku, 3. (1967.) 223–242. az illusztr. kiegészít.: 239., 10. sz. alatti.

29 A neveket adja ZSÁTKOVICS: 1910. (24. jegyzet), 330.

SÁNDOR HILDVARI: *Eger szerepe a középkori magyar görög katolikus kultúrában*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rites Culture.] In: BEKE MARGA — DÁRVAS LÁSZLÓ (Ed.): *Magyarok Kelet és Nyugat metakulturájánál. A nemzetközi Középkor-konferencia előadásai*. [Hungarians on the Lines of Interactions between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994.] Lisszabon, 1994. 297–308.

kutatás számára (ez jellemző Hodinka Antal munkájára), vagy a belőlük készült feldolgozások torzban maradtak (így Kádár László egri érsek vagy *Kandra Kabos Eszterházy-monográfiája*).³⁰

Dolgozatunk tárgya és terjedelme egyaránt korlátozza, hogy az Egri Főegyházmegyei Levéltárban folyamatban lévő vizsgálatainak teljes anyagát itt és most adjuk közre. Csupán egyetlen illusztráló példa. *Habina Lukács* keresztnévét a szakirodalom több helyen tévesen Péter alakban közli.³¹ Legelőször *Hodinkánál* találjuk meg, innen veszi át a jelenkori görög katolikus egyháztörténet, így Pirigyi István.³² Felmerült az a gyanú, hogy talán szerzetes lehetett, és egyik a világi neve. (Ám ez esetben melyik?) Mivel maga *Hodinka* is Lukácsot ír későbbi munkáiban, tévedésről lehet szó.³³ Ez: egyértelműen megerősítik a levéltári adatok. A mások által is (Kandra, Kádár) vizsgált protokollum-adatokon kívül csak példaként: a Habina ritusváltásáról szóló iratanyag is Lukácsot említi.³⁴ Hogy ezt nem ekkor kapta, azt bizonyítja az egri forrásokon kívül az is, hogy Hodinka még a Nagyszombatban nevelkedett Habinát nevezi Lukácsnak – A tévedés oka: *Hodinka Antal* gyermekkorában ismert egy *Habina Péter* nevű papot, amint arról maga emlékezik meg.³⁵

Befejezésül utalunk az „ellatinosítás” kérdésére. A bizánci rítus említett egri tanára, Habina Lukács könyvhagyatékára vonatkozó levéltári források azt mutatják, hogy az itt tanult görög katolikus alumnusok nemcsak a nyugati teológia terén, hanem saját liturgiájukat és az egyházi szláv szertartási nyelvet illetően is megfelelő képzésben részesültek. A könyvhagyaték több egyházi szláv nyelvű liturgikus műre utal. Sajnos, pontatlan leírással, így azonosításuk még folyamatban van.³⁶ Habina Lukács possessori bejegyzését őrzi a Magyarországon egyetlen ép példányban meglévő 1692–1695-ös vilna-suprasli Liturgikon címlapja is.³⁷ A könyv a Vilnából 1692-ben Suprasl’ba költöző bazilita nyomda első terméke, a szakirodalom szerint egyértelműen unitus Liturgikon. Restaurált állapotban a kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár értékes darabja.³⁸

30 „Az egri érseki levéltár iratai között sajnos sajnos nem beszélhetünk.” HODINKA: 1909. V. (11. jegyzet). KÁDÁR érsek hagyatékából első ízben JÓZSEF ANTAL (CZ): 1993. 69–82. (8. jegyzet). A Pontificium Cuiusmodi alapján dolgozik: BÓSAK Nándor: Eszterházy Károly egri püspök és a görög katolikusok. (Kisenda dolgozat. Kézirat) Eger, 1979. Az Egri Hittudományi Filozofia tervkére.

31 FÖLDVÁRI Sándor: Habina Lukács, a görög katolikusok tanára. – *Hévesi Napló*, 2. (1992.) 3. 23–24. · HODINKA: 1909. i. h. (11. jegyzet)

32 PIRIGYI István: A magyarországi görög katolikusok története. 1990. I. 151.

33 Ld. a 17. jegyzetet!

34 1771. május 19-án Habina Lukács erre hivatkozva, hogy Brodács püspök írdóvá, kéri a pápát, hogy a latin rítusra tértesse át. EFL Archivum Vetus, 129.

35 СОКРОВИЦКЫЙ Сырчантин: Каноникъ Іван [И. Кутка]. „СЪЗНАНИЕ” Арха, укрин: HODINKA Antal [русскоиница] [„Кутка”]. каноникъ”. *Hodinka képekkel és idézetekkel*. In: *Művészet* Kalendar, 7. (1941.) 72–78. Habina Párhuzm: 72.

36 Habina Lukács hagyatéki eljárásának iratanyaga: EFL Archivum Vetus. 191. Habina Lucina respicienda.

37 FÖLDVÁRI OTTOZ: 1992. katalógus/4. (9. jegyzet). FÖLDVÁRI i. 19893. 298. (9. jegyzet).

38 A suprasli nyomdájáról: КАВЕЦКА–ГРЫЦЗОВА, Алодія: *Druckerei Darnie* (1648 od XV do XVII wieku. Złoty S. Władysław Książce Litewski. 1909. 235–237. – A könyv unitus váltáról: ЛАВЫНЦЕВ, Юрій Андреевич: *Книжковий Ізданія супрасльскія* типографія. [1978. 12.

DIE ROLLE VON EGER IN DER GRIECHISCH-KATOLISCHEN
KULTUR DER KARPATENRUTHÄNEN

Eger entwickelte sich im XVIII. Jahrhundert zum anerkannten literarischen und kulturellen Zentrum Ungarns. Es vermittelte den schwächer entwickelten Regionen im östlichen ~~Hochland~~ und Karpatenrusslands über die hier studierenden katholischen Priesterzöglinge europäische Bildung. Nach der Kanonisierung des Munkácsner griechisch-katholischen Episkopats im Jahre 1771 studierten auch Alumnus aus dieser Diözese hier, in Eger. Auch für den Munkácsner Kanoniker, János Pásztélyi, einen ehemaligen Studenten der theologischen Hochschule, war Eger das geistige Umfeld, in dem er zum Dichter wurde. Lukács Habina war Lehrer des byzantinischen Ritus in Eger. Die von ihm hinterlassenen Bücher und Archivalien zeigen, daß die ehemaligen griechisch-katholischen Alumnus nicht nur auf dem Gebiet der westlichen Theologie, sondern auch in ihrer eigenen Liturgie, im Kirchenlawischen eine entsprechende Bildung vermittelt bekamen.

U Oberungarn
 <az az egy udályos
 az is korrekus - G.S.>

A kékkel jelölt korrekus
 a korrekusában már ki-
 javított formában szerepelt!
 E hibák tehát korrekúra
 ellenire, ugyanaz a fegyver-
 len ségbe kerültek be!!

Sándor Földvári
 1904

SÁNDOR FÖLDVÁRI: *Eger szerepe a kárpátokai magyar katolikus kultúrában*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Puszyn Culture.] In: BEKE MARGIT BARDOS Irén (Ed.), *Magyarok Kelet és Nyugat közötti kapcsolatai. A nemzetközi kultúrátközpontok konferenciájának előadásai*. [Hungarians on the Lines of Interaction between the East and the West. Papers of the International Conference of Neocarpians, held in Budapest, May 1994.] Felsőgyőr, 1994. 297-308.

Habina Lukács possessori bejegyzése a Magyarországon egyetlen ép példányban őrzött vilna-suprasli Liturgikon címlapján (Egri Főegyházmegyei Könyvtár)

SÁNDOR FÖLDVÁRI: *Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában.* [‘The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rusyn Culture.’] In: BEKE Margit — BARDOS István [Ed.], *Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán. A nemzetközi történetiszkonferencia előadásai.* [‘Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1994.’] Esztergom, 1994. 297–308.

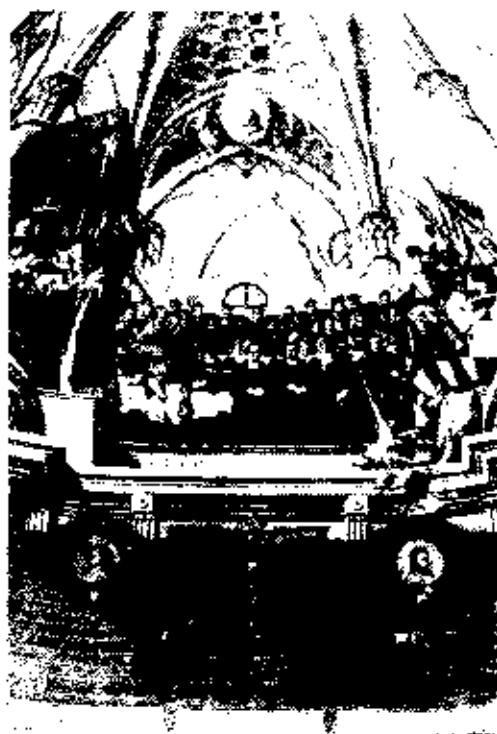

Eger város címere

KANDOS, FERDINÁND: Eger szerepe a középkeletű ruszin görög katolikus kultúrában. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic Rusyn Culture.] In: BEKA, MARGIT, DASSÓRS, ISVÁN (Ed.): Magyarok Kései és Nyugat-magyarországiak. 4. nemzetközi tudományos konferencia előadásai. [Hungarians on the Lines of Intersection between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Zestergány, May 1994th.] Zestergány, 1994, 297-308.

Az Egri főegyházmegyei Könyvtár

Észtergályi főszertnőzty által rendezett disztinzió, Knicker János Lászlós

SANDOR FÜRDYÁPI: *Eger: Szerepe a középkori magyar és magyar katolikus kultúrában*. [The Role of Eger from the Point of View of Subcarpathian Greek Catholic (Rites) Culture.] In: Bókai Margit, BARTÓCS István [Ed.]. *Magyarok Kelet és Nyugat határterületén. 1. nemzetközi tudományos konferencia előadása.* [The Germans on the Lines of Intersection Between the East and the West. Papers of the International Conference of Historians, held in Esztergom, May 1964th.] [Esztergom, 1964. 297-308.